

Міністерство освіти і науки України

**Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»**

Кафедра української мови та літератури

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Основи українознавства та етнографії України

підготовки здобувачів ступеня вищої
освіти бакалавр

спеціальності 014 Середня освіта (українська мова і література)

спеціалізації українознавство

Слов'янськ – 2016р.

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО КАФЕДРОЮ української мови та літератури

УКЛАДАЧІ ПРОГРАМИ:

Горбачук Д.В., канд. філол. наук, доцент кафедри української мови та літератури

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Глущенко В.А., доктор філол. наук, професор кафедри германської та слов'янської філології

Швидкий С.М., канд. іст. наук, доцент кафедри української мови та літератури

Рекомендовано до впровадження
науково-методичною радою
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»

“10” травня 2016 р.
протокол № 3

Перший проректор

_____

О. Г. Набока

ВСТУП

Навчальна програма дисципліни «Основи українознавства та етнографії України» складена відповідно до освітньої програми та навчального плану підготовки здобувачів ступеня вищої освіти бакалавр за спеціальністю 014 Середня освіта (українська мова та література).

Предметом вивчення навчальної дисципліни є загальні та специфічні властивості українського етносу, завдяки яким він виділяється з-поміж інших народів, а саме: традиційні форми виробничої діяльності, домашні ремесла і промисли, знаряддя праці, господарські та житлові споруди, поселення, їжа, одяг і прикраси, сімейний і громадський побут, різні ділянки духовної культури (звичаї, обряди, вірування, народний календар, традиційні знання, пов'язані з господарською діяльністю, про довкілля, людину, суспільство, способи лікування, прогнозування погоди), морально-етичні нормативи, основні регулятори та стабілізатори сімейних і громадських взаємин – звичаєве право, різні форми народного мистецтва, усна поетична творчість тощо.

Міждисциплінарні зв'язки: етнологія, історія України, фольклористика, мовознавство, психологія, історія української літератури, народознавство, педагогіка.

Програма навчальної дисципліни містить такі змістові модулі:

1. Теоретичні проблеми вивчення етнографії України та українознавства.
2. Матеріальна культура українського народу.
3. Духовна культура українського народу.
4. Звичаєво-правова культура українського народу.

1. Мета й завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою вивчення навчальної дисципліни «Основи українознавства та етнографії України» є ознайомлення здобувачів з основними поняттями етнографії України та українознавства, об'єктами матеріальної культури українців, канонами їх духовної культури, елементами звичаєво-правових відносин.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Основи українознавства та етнографії України» є:

ознайомлення здобувачів з термінологічним апаратом етнографічних досліджень;

вивчення основних етапів становлення та розвитку української етнографії;

вивчення компонентів традиційно-побутової культури;

пізнання морально-етичних стереотипів народної поведінки, етичних норм, традиційних форм виховання і навчання.

1.3. За результатами вивчення дисципліни «Основи наукових досліджень» у здобувачів повинні бути сформовані такі компетенції:

загальні:

Соціокультурна компетентність:

– розуміти роль культури, науки в розвитку цивілізації, їх співвідношення і пов'язаних з ними сучасних соціальних і етичних проблем, цінності наукової раціональності та її історичних типів, знати структуру, форми і методи наукового пізнання, їх еволюцію;

– знати форми і типи культур, основні культурно-історичні світові центри і регіони, закономірності їх функціонування і розвитку, знати історію культури України, її місце в світовій культурі і цивілізації;

– бути обізнаним у найважливіших галузях і етапах розвитку гуманітарного і соціально-економічного знання, основних наукових школах, напрямках, концепціях, джерелах гуманітарного знання і видах роботи з ними;

– вміти аналізувати в загальних рисах основні економічні події в своїй країні і за її межами, знаходити і використовувати інформацію, необхідну для орієнтування в основних поточних проблемах економіки;

– знати права і свободи людини і громадянина, вміти їх реалізувати у різних сферах життя, знати Конституцію України;

– мати уявлення про наукові, філософські і релігійні картини світу, сутність призначення і сенс життя людини, про різноманітність людського пізнання, співвідношення істини і помилки, безвір'я і віри, раціонального та ірраціонального в людській уяві, особливості функціонування знання в сучасному суспільстві, про естетичні цінності, їх значення в творчості і повсякденному житті, вміти орієнтуватися в них;

– сприймати і розуміти різні жанри мистецтва (художню літературу, живопис, музику).

Інформаційна компетентність:

– вміти користуватися сучасними інформаційними технологіями;

– вільно орієнтуватися у стрімкому потоці наукової інформації, вести особистий науковий пошук за допомогою різних інформаційних систем;

– вміти користуватися електронними носіями для ведення навчальної документації середньої та старшої школи;

– бути обізнаним та вміти вільно користуватися інформаційними системами: бібліотеками, каталогами, архівами, локальними та глобальними мережами для ефективного пошуку та структурування інформації.

Комунікативна компетентність:

– знаходити засоби виражати особисте ставлення учителя-гуманіста до культурно-естетичних проблем;

- вміти виражати і обґрунтовувати свою позицію з питань, які стосуються до історичного минулого;
- сензитивність до можливостей адаптації матеріалу відповідно до умов загальноосвітніх навчальних закладів;
- уміння застосовувати різні методичні ситуації в залежності від навчального контексту;
- уміти в практичній діяльності застосовувати знання етикету і дотримання етики ділового спілкування;
- вільно володіти українською мовою як державною і як мовою професійного та повсякденного спілкування з учнями, іноземними мовами;
- використовувати вербальні і позамовні засоби комунікації, техніки взаємодії в комунікаційних актах зі школярами, батьками, колегами, адміністрацією школи.

Здоров'язбережувальна компетентність:

- розуміти природу психіки, знати основні психологічні функції та їх фізіологічні механізми, співвідношення природних і соціальних факторів у становленні психіки, розуміти значення волі й емоцій, потреб і мотивів;
- вміти дати психологічну характеристику особистості (її темпераменту, здібностей), інтерпретацію власного психічного стану, володіти найпростішими способами саморегуляції;
- розуміти співвідношення впливу спадковості і соціального середовища, ролі і значення національних і культурно-історичних факторів у навчанні і вихованні;
- впроваджувати в навчально-виховний процес здоров'язбережувальних освітніх технологій через усвідомлення ідей здоров'язбереження та здоров'яформування, до розвитку в учнів активної мотивації щодо необхідності дбайливого ставлення до власного здоров'я;
- здійснювати моніторинг показників індивідуального фізичного й психічного розвитку школяра, на основі знань про його вікові анатомо-фізіологічні особливості, теорію спадковості, фактори ризику прогнозувати можливі зміни здоров'я і проводити відповідні психолого-педагогічні чи коригувально-реабілітаційні заходи;
- попереджати виникнення небезпечних для здоров'я ситуацій, у разі потреби ліквідувати чи уникати їх наслідків;
- вміти надавати долікарняну допомогу з різних видів уражень: травматичних, термічних, хімічних, радіаційних та ін.

Акмеологічна компетентність:

- застосовувати теоретичні знання й практичні навички для оволодіння основами теоретичних філологічних дисциплін;
- використовувати знання, уміння й навички, професійно профільовані знання в галузі філологічних наук;
- володіти способами самостійного опанування знань, вміти реалізувати

отримані знання в професійній діяльності на практиці;

– розуміти смисл взаємозв'язків духовної, біологічної і соціальної основ в людині, ставлення людини до природи і протиріч, які виникли в сучасну епоху технічного розвитку і кризи існування людини в природі;

– мати уяву про сутність свідомості, її взаємовідносин з підсвідомим, про роль свідомості і самосвідомості в поведінці, спілкуванні і діяльності людей, формуванні особистості;

– поєднувати практичну і професійно-педагогічну цілі з реалізацією виховної загальноосвітньої та розвиваючої функцій;

– бути готовим реалізовувати одержану підготовку в своїй майбутній діяльності.

спеціальні:

Психолого-педагогічна компетентність

– усвідомлювати перспективні тенденції розвитку педагогічної науки, що утримуються на кращих світових національних педагогічних здобутках минулого та сучасності.

Фундаментально-прикладна компетентність

– уміти працювати з науковою літературою, визначати суть та характер нерозв'язних наукових проблем, пропонувати свої варіанти вирішення, узагальнювати і класифікувати емпіричний матеріал;

– опанувати систему сучасних прагмалінгвістичних знань про структуру, закономірності та найважливіші аспекти мовної, в тому числі міжкультурної комунікації.

– мати базову теоретичну та практичну підготовку з української мови та літератури.

Методична компетентність

– володіти основними правилами оформлення ділової документації українською мовою;

– дотримуватись норм сучасної літературної мови.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 240 годин / 8 кредитів ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни.

Змістовий модуль 1

1.1. Вступ до етнографії та українознавства.

Зв'язок курсу «Основи українознавства та етнографії України» з іншими науковими та навчальними дисциплінами; основні поняття і терміни; мета і завдання наукової дисципліни і навчального курсу; методологія і методика етнографічних досліджень.

1.2. Становлення і розвиток етнографічної думки в Україні.

Знання про народи, зафіксовані в казках, легендах, переказах; літописна інформація про «українців» та їх сусідів; знання про народи у записках іноземних мандрівників; накопичення наукової інформації про народи і становлення науки про етноси; розвиток етнографічної науки у ХІХ ст.; етнографічні та українознавчі студії в діаспорі; сучасний стан етнографії та українознавства.

Змістовий модуль 2

2.1. Культура духовна і матеріальна. Основні поняття і визначення.

Поняття культури як сукупності матеріального і духовного надбання людства (етносу), нагромадженого, закріпленого і збагаченого упродовж історії, яке передається від покоління до покоління; поняття матеріальної культури як знакової оболонки, матеріальної форми вираження духовних змістів; артефакт як продукт людської діяльності, штучно створена річ; духовна культура як сукупність створених людиною духовних цінностей.

2.2. Основні напрямки господарської діяльності українського народу.

Землеробство і тваринництво як основні види господарської діяльності українців; види землеробства (рільництво, городництво, садівництво); форми підготовки ґрунту (вогнево-вирубна, перелогова, багатопільна); знаряддя обробки землі; основні типи утримання худоби й птиці; допоміжні види господарської діяльності (збиральництво, мисливство, рибальство, бджільництво); традиційні заняття населення (домашні ремесла і народні промисли).

2.3. Поселення та народне житло.

Соціально-економічні типи поселень (місто, село, присілок, хутір), їх характеристика, причини виникнення, шляхи розвитку; типи планування сільських поселень; двір як форма індивідуальної власності; типи забудови дворів; господарські споруди; характеристика народного житла: планування, типологія забудови, внутрішнє оздоблення й інтер'єр; житло в духовному світі селянина: житлова обрядовість, сакральність елементів інтер'єру.

2.4. Транспорт та засоби пересування українського народу.

Транспорт водний і сухопутний; індивідуальний водний транспорт (плоти, човни), їх типологія і застосування; мало- і крупногабаритні судна, пороми, лісосплавні плоти; козацька «Чайка» як феномен українського кораблебудування; основні групи сухопутного транспорту (в'ючно-верховий, полозний, колісний); сучасний транспорт; місце традиційних засобів пересування в сучасному житті українців.

2.5. Народний одяг.

Утилітарне, соціальне і сакральне значення одягу; багатошаровий принцип формування вбрання; жіночий і чоловічий одяг; святковий і повсякденний одяг; сорочка як основа традиційного українського вбрання, її сакральне значення в житті людини; плечовий одяг; поясний одяг; верхній (зимовий) одяг; традиційне взуття українців; головні убори; жіночі прикраси; традиційні елементи в сучасному вбранні українців.

2.6. Система харчування та народна кулінарія.

Господарська основа харчування; регіональна специфіка харчування; сезонна специфіка харчування; традиційні і сучасні способи обробки і зберігання продуктів харчування; традиційні повсякденні страви і напої; святкова й обрядова їжа; система заборон і обмежень у народній кулінарії; народна українська кухня в сучасному житті українців.

Змістовий модуль 3

3.1. Циклічність природи і її відображення в календарі астрономічному, церковному та народному.

Генетичні корені народного календаря; відображення в народному календарі міфологічних уявлень про силу основних стихій – повітря, вогню, води; ритуальні обрядодії як демонстрація єдності людини й природи, забезпечення колообігу життя; роль свят народного календаря у зміні праці й відпочинку; нашарування християнських традицій на язичницькі уявлення українців.

3.2. Народний календар зимових свят.

Традиційність зимового циклу свят; звичаї шанування солярних та аграрних рослинних культів; реалізація традиції культу пращурів у зимових святах; магічність колядок і щедрівок; молодіжні свята зимового циклу; родинні зимові свята; суспільна значимість зимового циклу свят.

3.3. Весняний цикл обрядовості в житті українців.

Зв'язок весняних народних свят з приходом нового господарського року; ритуальні танці як магічні засоби пробудження природи; зв'язок весняної обрядовості зі світоглядними уявленнями про залежність нової пори року від пращурів потойбіччя – вирію; місце культу пращурів у циклі весняних свят; анемічні уявлення про сили природи.

3.4. Народні свята літа й осені.

Аграрний характер літніх та осінніх свят; зв'язок літніх і осінніх свят з трудовою діяльністю людини; відображення органічної єдності людини й природу у святах літнього й осіннього циклу; виховання любові до праці у календарно-обрядових піснях літнього циклу; підготовка природи до відпочинку у святах осіннього циклу.

3.5. Родинна обрядовість українців.

Родинний і соціальний характер родинної обрядовості; магічні дії і предмети у родинних обрядах; відображення в родинних обрядах переходу людини з одного стану в інший; обряди, пов'язані з народженням дитини; обряди перших років життя, їх роль у майбутній долі людини; традиції українського весілля, їх місце в сучасному житті; відгомін давніх релігійно-міфічних уявлень про загробне життя в поховальних обрядах.

3.6. Народні знання та світогляд українців.

Основи народних знань; космогонічні знання і міфи українців; система

народних знань і поглядів у галузі медицини; народна ботаніка і зоологія; українська народна метеорологія; міфологічний характер народної філософії; місце першоелементів світу в магіко-міфологічних уявленнях українців; уявлення про потойбічний світ; український пантеон Богів; надприродні (демонологічні) істоти, способи співіснування з ними.

Змістовий модуль 4

4.1. Система спорідненості і родинні зв'язки.

Спорідненість як тип соціальних зв'язків, які пов'язують людей в одну групу «родичів»; поняття системи спорідненості; класифікаційні й генеалогічні системи спорідненості; імена і терміни спорідненості; види спорідненості; біологічна (або кровна) спорідненість, її роль у процесі єднання поколінь; типи соціальної спорідненості: спорідненість за шлюбом, спорідненість за прийомством, духовна спорідненість; братства, сестринства як форми фіктивної спорідненості; ритуальна спорідненість.

4.2. Статевовікова стратифікація і соціалізація українця.

Статевовікова стратифікація як ієрархічна система різних вікових груп обох статей і соціальних відносин між ними; народне поняття віку; терміни віку; основні вікові групи українців: діти, неодружена молодь, одружені чоловіки і жінки, літні люди; поняття соціалізації як процесу засвоєння індивідом певної системи знань, норм та цінностей, що дають змогу функціонувати як повноправному члену суспільства; соціалізаційні обрядодії новонародженого; гра як форма соціалізації дитини; соціалізаційний ефект трудової діяльності в ранньому віці; роль парубочих та дівочих громад у процесі соціалізації молоді; гендерні ролі в українському суспільстві.

4.3. Суспільне життя українського народу.

Поняття громади як сукупності мешканців одного населеного пункту, що беруть участь у його суспільному житті; функції сільської громади; традиційні органи громадського самоуправління; громадські трудові звичаї; звичаї сусідської взаємодопомоги; традиції і форми наймитства в Україні; роль молодіжних громад у житті суспільства; звичаї громадського дозвілля; звичаї громадського осуду; козацька звичаєво-правова культура як форма демократичного самоуправління.

4.4. Сім'я та сімейний побут українського народу.

Поняття сім'ї як мінімального соціального об'єднання; історичні форми існування сім'ї; характеристика традиційної української сім'ї (моногамна, нуклеарна, патрилокально-вірілокальна); основні функції традиційної сім'ї; майнові сімейні звичаї; моральні та етикетні сімейні звичаї; шлюб та шлюбні відносини; гендерні ролі в українській родині; збереження народних традицій у сучасних шлюбних стосунках.

3. Рекомендована література

Основна

1. Барабанова О. А. Короткий курс українознавчих дисциплін : навчально-методичний посібник / О. А.Барабанова, О. В.Зубарєв; відп. ред. : Д. В. Горбачук. – Слов'янськ : Підприємець Маторін Б. І., 2012. – 239 с.
2. Загальна етнографія : навч. посіб. / Луган. держ. акад. культури і мистец. ; уклад. О. Г. Лук'янченко. – Луганськ : Вид-во ЛДАКМ, 2013. – 171 с.
3. Кожолянюк Г. К. Народознавство. Українознавство : [підручник] / Г. К. Кожолянюк ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці ; Вижниця : Черемош, 2011. – 341 с.
4. Макарчук С. А. Етнографія України : навчальний посібник [Електронний ресурс] / С. А. Макарчук. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu.
5. Українознавство : конспект лекцій : для студ. I–III курсів усіх напрямів підготов. : у 4 ч. / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. ; [Н. І. Пащенко, Л. Ю. Дикарева, І. П. Чілачава]. – Ч. 1. – К. : КНУБА, 2012. – 55 с.
6. Українознавство : конспект лекцій : для студ. I–III курсів усіх напрямів підготов. : у 4 ч. / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. ; [Л. Ю. Дикарева, Н. І. Пащенко, І. П. Чілачава]. – Ч. 2. – К. : КНУБА, 2012. – 72 с.
7. Українознавство : конспект лекцій : для студ. I–III курсів усіх напрямів підготов. : у 4 ч. / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. ; [Н. І. Пащенко, І. П. Чілачава]. – Ч. 3. – К. : КНУБА, 2012. – 76 с.
8. Українознавство : конспект лекцій : для студ. I–III курсів усіх напрямів підготов. : у 4 ч. / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. ; [Л. Ю. Дикарева, І. П. Чілачава]. – Ч. 4. – К. : КНУБА, 2012. – 73 с.
9. Українська етнологія : навчальний посібник / за ред. В. Борисенко. – К. : Либідь, 2007. – 400 с.
10. Хрящевська Л. М. Етнографія України : навч. посіб. для студентів ВНЗ / Л. М. Хрящевська ; Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 247 с.
11. Якименко О. І. Українознавство : [навч.-метод. посіб.] / О. І. Якименко, М. Б. Противень. – Малин ; Житомир : Рута, 2013. – 163 с.

Допоміжна

1. Воробйова І. Християнські свята давнього Києва : осінній цикл / І. Воробйова // Народна творчість і етнографія. – 2000. – № 5–6. – С. 57–62.
2. Етнографія статевого життя й тілесності : зб. ст. / Центр культ.-антрополог. студій ; уклад. і наук. ред. : Олена Боряк, Марія Маєрчик. – К. : Центр культ.-антрополог. Студій : ВІПОЛ, 2013. – 284 с.
3. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – 3-є вид. – Харків : Див, 2005. – 472 с.
4. Марченко О. М. Етнографія слов'янських народів : курс лекцій для студ. вищих навч. закл. / О. М. Марченко ; Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград : ПОЛІМЕД Сервіс, 2009. – 236 с.

5. Марченко О. М. Загальна етнографія : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Олег Миколайович Марченко ; Кіровогр. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – 2-ге вид, переробл. і допов. – Кіровоград : ПОЛІМЕД-Сервіс, 2010. – 302 с.
6. Новітнє українознавство : бібліографія (1989–2015 рр.) / [упоряд.] О. Б. Ярошинський. – К. : Леся, 2015.
7. Подобєд О. А. Етнографія народів світу : програма нормат. навч. дисципліни підгот. бакалавра напряму 0203 «Філологія» спец. 6.020303 «Українська мова і література (українознавство)» / Олена Андріївна Подобєд ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 58 с.
8. Сергійчук З. О. Українознавство : навч. посіб. / З. О. Сергійчук ; Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». – К.: Україна, 2011. – 184 с.
9. Скляренко В. М. Українські традиції і звичаї : для дітей серед. шк. віку / В. М. Скляренко. – Харків : Бібколектор, 2015. – 317 с.
10. Угнівенко Т. М. Духовний скарб українського народу : [етнографія, культура, мистецтво] / Тамара Угнівенко, Ольга Угнівенко. – К. : Богуславкнига, 2012. – 207 с.
11. Українознавство : концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / [П. П. Гай-Нижник та ін.]. – К. : Леся, 2015. – 502 с.
12. Українознавство : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [М. І. Обушний та ін.]; за заг. ред. проф. М. І. Обушного ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Київський університет, 2008. – 672 с.
13. Українські традиції і звичаї : для дітей серед. шк. віку / [авт.-упоряд.: В. М. Скляренко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро]. – Харків : Фоліо, 2013. – 317 с.
14. Хрящевська Л. М. Загальна етнографія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. М. Хрящевська ; Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, Навч.-наук. ін-т історії та права. – Миколаїв : Іліон, 2013. – 259 с.
15. Щедрик-ведрик. Календарно-обрядова поезія. Скоромовки. Лічилки, жмурилки. Народні прикмети : [для мол. і серед. шк. віку] / [уклад. Є. Г. Орлова]. – Харків : Основа, 2012. – 96 с.
16. Ярошинський О. Б. Українознавство в умовах розбудови незалежної України : бібліографія (1989–2012 рр.) : [бібліогр. покажч.] / Ярошинський О. Б. ; Нац. НДІ українознав. та всесвіт. історії, Від. освіт. технологій. – К. : ННДІУВІ, 2013. – 223 с.

Інформаційні ресурси

1. www.etno.uaweb.org/book2/index.html
2. www.litopys.org.ua
3. www.ualogos.kiev.ua
4. www.uk.wikipedia.org

5. www.ukrajinoznavstvo.org.ua

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання:

усне опитування, виконання тестових завдань, реферат, презентації, доповіді, аналіз науково-літературних джерел.

